



תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה



מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

דף הרחבות לנושא –

יסודות ומבוא להלכות תפילה (שיעור 3)

ובשכבך ובקומך

יחידה מספר 3

❖ ההשוואה למצוות סוכה

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף יא עמוד א

תני רב יחזקאל: עשה כדברי בית שמאי - עשה, כדברי בית הלל - עשה רב יוסף אמר: עשה כדברי בית שמאי - לא עשה ולא כלום, דתנן: מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושלחנו בתוך הבית - בית שמאי פוסלין, ובית הלל מכשירין. אמרו להם בית הלל לבית שמאי: מעשה שהלכו זקני בית שמאי וזקני בית הלל לבקר את רבי יוחנן בן החורנית. מצאוהו שהיה ראשו ורובו בסוכה ושלחנו בתוך הבית, ולא אמרו לו כלום. אמרו להם: משם ראייה? אף הם אמרו לו: אם כן היית נוהג, לא קיימת מצות סוכה מימך רב נחמן בר יצחק אמר: עשה כדברי בית שמאי - חייב מיתה, דתנן אמר רבי טרפון: אני הייתי בא בדרך והטתי לקרות כדברי בית שמאי, וסכנתי בעצמי מפני הלסטים. אמרו לו: כדאי היית לחוב בעצמך, שעברת על דברי בית הלל לכאורה דברי רב יוסף דורשים ביאור. בית שמאי פוסלים את ישיבת הסוכה באופן זה. בית הלל אינם פוסלים את קריאת שמע בשכיבה, אלא אומרים שאין בכך צורך. מהי ההשוואה בין המקרים הללו?

שיטה מקובצת מסכת ברכות דף יא עמוד א

מסוכה גדולה מייתי ראייה, דמדינא נפיק, אלא דאיכא חששא בעלמא משום שמא ימשך אחר שולחנו, ואפילו הכי אמרינן דאמרו לו בית שמאי לרבי יוחנן החורני "אם כך היית נוהג, לא קיימת מצות סוכה מימך", משום חששא ומינייהו נשמע לבית הלל לעניין מי שעושה כדברי בית שמאי דלא עשה כלום, שמא יקבעו אחרים הלכה כבית שמאי, ואפשר דאתי אינש לידי ביטול קריאת שמע, דאי לא מצי מטה לא קרי קריאת שמע

מצד הדין, האדם היושב בסוכה ודאי יושב בסוכה, גם אם שולחנו מחוץ לסוכה. בית שמאי פוסלים את הישיבה הזאת, שמא ימשך אחר שולחנו, ונמצא שאינו יושב בסוכה. בכדי למנוע את המצב הזה, הם פוסלים ישיבה כשרה בסוכה.

בית הלל אומרים דבר מקביל. האדם השוכב שנזכר שלא קרא קריאת שמע יכול לקרוא קריאת שמע בשכיבה. אך אם הוא יקפיד לקרוא קריאת שמע בשכיבה דווקא, סופו שיימנע מקריאת שמע במצב בו לא יוכל לשכב. לכן בית הלל פוסלים את קריאת שמע בשכיבה, למרות שמצד הדין יוצא ידי חובה, באופן אנלוגי לפסילת בית שמאי את הישיבה בסוכה כאשר השולחן בחוץ.

(בתוספות במסכת סוכה דף ג עא כתבו כעין זה, בלשון מעט יותר קשה).

הדברים מקבילים לדברי תר"י שנלמד בהמשך השיעור. תר"י כותב שמדין תורה אפשר לקרוא קריאת שמע כל הלילה, אך חכמים תיקנו שיקרא עד חצות. הלכך, מי שקורא אחרי חצות אינו יוצא ידי חובת המצווה גם מדאורייתא.

האחרונים עוסקים במודלים הללו, של תקנות חז"ל שעוקרות את היכולת לצאת ידי חובת הדין מן התורה, במספר מקומות. לדוגמא – בקובץ הערות סימן סט מרחיב בנושא, באות ז שם מביא את שתי הדוגמאות הללו. דבר אברהם חלק ב סימן כו, ושם באות י מביא את הדוגמאות הללו.

❖ להחמיר כבית שמאי ביונת הזהב

משנה מסכת ברכות פרק ח משנה ז

מי שאכל ושכח ולא ברך בית שמאי אומרים יחזור למקומו ויברך, ובית הלל אומרים יברך במקום שנזכר לכאורה הלכה כבית הלל, שמי ששוכח לברך יברך במקום שנזכר, ואינו צריך לחזור ולאכול במקום שאכל. ברם, בגמרא מובאים מספר סיפורים בהם מסופר שאנשים החמירו כבית שמאי והוטב להם –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף נג עמוד ב

רבה בר בר חנה הוה קאזל בשיירתא, אכל ואשתלי ולא בריך; אמר: היכי אעביד? אי אמינא להו אנשאי לברך - אמרו לי: בריך, כל היכא דמברכת לרחמנא מברכת. מוטב דאמינא להו אנשאי יונה דדהבא. אמר להו: אנטרו לי, דאנשאי יונה דדהבא. אזיל ובריך, ואשכח יונה דדהבא, ומאי שנא יונה - דמתילי כנסת ישראל ליונה, דכתיב: כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ, מה יונה אינה ניצולת אלא בכנפיה, אף ישראל אינן ניצולין אלא במצות.

חברותא ברכות דף נג עמוד ב

רבה בר בר חנה הוה קאזל בשיירתא. אכל, ואשתלי [שכת] ולא בריך. אמר בלבו היכי אעביד? - אי אמינא להו לאנשי השיירה שימתינו לי בהליכתם כי אנשאי [שכתתי] לברך, - הרי אמרו לי: בריך כאן, כי כל היכא דמברכת, לרחמנא מברכת! לכן, מוטב דאמינא להו "אנשאי יונה דדהבא [שכתתי יונה של זהב ועלי לקחתה]" אמר להו: אנטרו לי, המתינו לי משום דאנשאי יונה דדהבא! אזיל ובריך, ואשכח וקרה לו נס ואכן נמצאה שם יונה דדהבא. מבאר הגמרא: ומאי שנא שנקט דוקא "יונה"? - דמתילי [שנמשלה] כנסת ישראל ליונה, דכתיב [תהלים סח] "כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ", ודרשו: מה יונה אינה ניצולת כשאר עופות שנלחמים במקורם או בראשם, אלא היא נלחמת רק בכנפיה [או שעפה בהם ונמלטת] - אף ישראל אינן ניצולין אלא במצות

הגר"א (במעשה רב סימן לח) מבאר מדוע השוכח לברך ובוחר לחזור למקומו משובח, ואילו הבוחר להחמיר כבית שמאי ולקרוא קריאת שמע בשכיבה הוא מעשה פסול.

אדם שבחר לא לברך והלך ממקומו, בית הלל מודים שעליו לחזור למקומו. כלומר, בית הלל מודים שהדבר המוצלח לעשות הוא לחזור ולברך במקומו. אלא שלא חשבו שהתורה הטריחה את האדם לשוב לאחוריו כאשר הוא שכח. לכן הבוחר לחזור למקומו ולברך שם עושה את הדבר המוצלח יותר, גם לשיטת בית הלל. לעומת זאת, לפי בית הלל אין שום עניין לקרוא קריאת שמע בשכיבה. לכן הבוחר לעשות כמותם אינו נחשב מחמיר לפי בית הלל, אלא רק בוחר לעשות כבית שמאי ובניגוד להלכה.

❖ ביאור החידוש שבזה

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ב עמוד א

משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. מכדי, כהנים אימת קא אכלי תרומה - משעת צאת הכוכבים, לתני משעת צאת הכוכבים! - מלתא אגב אורחיה קמשמע לן, כהנים אימת קא אכלי בתרומה - משעת צאת הכוכבים, והא קמשמע לן: דכפרה לא מעכבא. כדתניא: ובא השמש וטהר - ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה ואין כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה.

חברותא ברכות דף ב עמוד א

מכדי, הרי כהנים אימת קא אכלי בתרומה? - משעת צאת הכוכבים [כמבואר בברייתא בסמוך]. ונמצא, שהחל משעת צאת הכוכבים הוא זמן קריאת שמע. ואם כן ליתני במשנתנו שזמן קריאת שמע הוא משעת צאת הכוכבים, ומדוע תלה התנא את זמן קריאת שמע בשעה שהכהנים נכנסים לאכול? מתרצת הגמרא: מלתא אגב אורחיה קא משמע לן התנא בתוספת לשונו, דכהנים אימת קא אכלי בתרומה, משעת צאת הכוכבים. והא קמשמע לן, בא התנא להשמיענו בזאת, דכפרה לא מעכבא. שאף אם נטמאו הכהנים בטומאה חמורה, כגון טומאת זב ומצורע, שטהרתם תלויה בקרבן שמביא הטמא לכפרה, וכל זמן שלא הביאו את הקרבן, הם אסורים באכילת קדשים ובכניסה למקדש, מכל מקום, לענין אכילת תרומה אין הבאת הקרבן מעכבם, אלא כיון שטבלו והגיע זמן צאת הכוכבים, הרי הם מותרים באכילת התרומה. כדתניא בברייתא דין זה ומקורו: נאמר בתורה: [ויקרא כב ז] "ובא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים". ומקרא זה נאמר לגבי תרומה, ודרשו חכמים, "ובא השמש", ביאת שמשו מעכבתו, רק שקיעת החמה מעכבתו מלאכול בתרומה. ואין כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה. אלא, כיון ששקעה חמה ויצאו הכוכבים, מותרים הכהנים באכילת התרומה

❖ הגדרות הראשונים לזמני "בשכבך" לפי התנאים השונים

- בשיעור למדנו את מחלוקת התנאים מאימתי קוראים את שמע בערבית - רבי יהושע (וכך מופיע במשנה): משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומה
- רבי חנינא: משעה שעני נכנס לאכול פתו.
- רבי מאיר: משעה שבני אדם נכנסים לאכול בערבי שבתות.
- חכמים: משעה שהכהנים זכאים לאכול בתרומתן.
- רבי אליעזר: משעה שקדש היום בערבי שבתות.
- רבי מאיר: בשעה שכהנים טובלים לאכול בתרומתן.
- רבי אחא: משעה שרוב בני האדם נכנסים להסב.

המידע היחיד שהגמרא מספקת אודות הזמנים הללו הוא שהעני מאוחר מהכהנים. וכן משמע מהגמרא שזמן כניסת הכהנים הוא בצאת הכוכבים.

נתחיל משיטת רש"י, הכמעט זהה לשיטת המאירי –

רש"י מסכת ברכות דף ב עמוד ב

עני וכהן - עני - כל לילותיו, וכהן טמא לאכול בתרומה, חד שעורא הוא צאת הכוכבים.
בערבי שבתות - ממהרין לסעודה, שהכל מוכן.
משעה שקדש היום בערבי שבתות - היינו בין השמשות, ספק יום ספק לילה, וכיון דספק הוא - קדש היום מספק.
משעה שהכהנים טובלים - היינו קודם בין השמשות, כדי שיהא להם קודם בין השמשות הערב שמש, והכי אמרינן
בבמה מדליקין (דף לה א) דזמן הטבילה קודם בין השמשות מעט.
נכנסין להסב - אית דאמרי בימות החול, ואית דאמרי בשבתות, מכל מקום מאוחר הוא (לכולם).
בדף ג רש"י מבהיר את שיטתו ביחס לשיטת רבי מאיר –

רש"י מסכת ברכות דף ג עמוד א

... רבי מאיר - לעיל אמר: משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן בערבי שבתות, והוא שעור מאוחר משל כהן
נסדר את השיטות לפי רש"י, מהמקודם למאוחר –
רבי אליעזר – מזמן תוספת שבת, דהיינו לפני השקיעה.
רבי מאיר – משעה שהכהנים טובלים – כלומר, מיד לפני בין השמשות.
לפי חכמים – משעה שהכהנים זכאים, כלומר – ממש בצאת הכוכבים.
רבי יהושע – משעה שהכהנים נכנסים לאכול, כלומר – מיד אחרי צאת הכוכבים.
למסקנת הגמרא, זמנו של רבי חנינא, משעה שהעני נכנס לאכול, הוא מעט יותר מאוחר מזמנם של הכהנים.
לפי רבי מאיר – בערבי שבתות אוכלים מעט יותר מוקדם מאשר בימות החול, מכיוון שמכניס את הסעודה
מבעוד יום, אך זמן זה מאוחר מזמנו של הכהן (במאירי מבואר שזמן זה זהה לזמן של העניים).
רב אחא – בשעה שאנשים נכנסים לאכול במשך השבוע.

המאירי מעיר שראשונים אחרים מבארים אחרת –

בית הבחירה (מאירי) מסכת ברכות דף ב עמוד ב

מהם שפירשו משעה שעני נכנס וכו' שאין לו נר להדליק לסעודתו, כלומר ואוכל מבעוד יום, ואם כן יש לומר שזמן זה
מוקדם לצאת הכוכבים, ובסוף השמועה העלו שהוא מאוחר.
וכן משעה שרוב בני אדם נכנסים לאכול פתן בערבי שבתות, פירשו שהסבת שבת קודמת להסבת חול ולצאת
הכוכבים, ואף זה נמשך למה שפירשו בעני נכנס ונפסד בסתירתו
וכן משעה שקדש היום יש מפרשים בו שקדש בודאי, ואם כן הרי הוא צאת הכוכבים
אלא שיש מפרשים משעה שקדש לר' יוסי והוא רגע קודם צאת הכוכבים
וכן משעה שבני אדם נכנסים להסב, יש מפרשים: בשבת, ואינו נראה כן, שמאחר שהעלינו "עני וכהן לאו חד שיעורא
הוא", יש לנו לומר גם כן בני אדם היינו עניים, כלומר ששיעורם אחד, אם כן הווי להו ר' אחא ור' חנינא בחדא שיטתא
וכן פירשו בהרבה מאותם הזמנים דברים שאי אפשר לישוב בהם הסוגיא בשום פנים

❖ ראייתו של השאגת אריה, ודיון קצר בירושלמי

במשנה מסופר שרבן גמליאל הורה לבניו לקרוא קריאת שמע אחרי חצות –

משנה מסכת ברכות פרק א משנה א

מעשה שבאו בניו מבית המשתה, אמרו לו: לא קרינו את שמע. אמר להם: אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם
לקרות. ולא זו בלבד, אלא כל מה שאמרו חכמים "עד חצות", מצוותן עד שיעלה עמוד השחר ... אם כן למה אמרו
חכמים עד חצות כדי להרחיק אדם מן העבירה

בירושלמי מופתעים מההתנהגות הזאת. מובאים שם מספר סיפורים על תנאים שחלקו על דעת חכמים, אך
בשעת מעשה לא חרגו משיטת התנאים המרכזית. (לא נכנס לפרטי המחלוקות החורגות מסוגייתנו).
בירושלמי תמהים – מה ראה רבן גמליאל לחרוג מדרך זו?

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת ברכות פרק א הלכה א

פיסקא מעשה שבאו בניו וכו'. ורבן גמליאל פליג על רבנין ועבד עובדא כוותיה? והא רבי מאיר פליג על רבנין ולא עבד
עובדא כוותיה. והא רבי עקיבא פליג על רבנין ולא עבד עובדא כוותיה. והן אשכחן דרבי מאיר פליג על רבנין ולא עבד
עובדא כוותיה. דתני סכין אלוונתית לחולה בשבת אימתי בזמן שטרפו ביין ושמן מערב שבת אבל אם לא טרפו מערב

שבת אסור. תני אמר ר' שמעון בן אלעזר מתיר היה רבי מאיר לטרוף יין ושמן ולסוך לחולה בשבת. וכבר חלה ובקשנו לעשות לו כן ולא הניח לנו ואמרנו לו רבי דבריך מבטל בחיידך ואמר לן אף על פי שאני מיקל לאחרים מחמיר אני על עצמי דהא פליגי עלי חברי ... ורבן גמליאל פליג על רבנן ועבד עובדא כוותיה? שנייא הכא שהיא לשינון. מעתה אף משיעלה עמוד השחר. ואית דבעי מימר תמן היו יכולין לקיים דברי חכמים ברם הכא כבר עבר חצות ולא היו יכולין לקיים דברי חכמים אמר לון עובדין עובדא כוותיה

לפני התשובות, נתמקד בשאלה – בני רבן גמליאל שכח לקרוא קריאת שמע עד אחרי חצות. רבן גמליאל מורה להם לקרוא. בירושלמי מציגים זאת כחוסר קבלת סמכותם של חכמים לקבוע את ההלכה. עולה מכך שלפי חכמים אין לקרוא קריאת שמע אחרי חצות. לכאורה משמע מכך כדברי תר"י, שגזירתם של חכמים אוסרת לקרוא קריאת שמע אחרי חצות! השאגת אריה מסרב לקבל את דברי תר"י. לשיטתו, לא יתכן שחכמים היו מתקנים איסור לקיים מצווה דאורייתא, גם בדיעבד ובשכחה! לכן הוא מציע להסביר את הנחת השאלה אחרת –

שו"ת שאגת אריה (ישנות) סימן ד

הירושלמי אינו מפרש טעמא דחכמים משום סייג, כדמפרש השי"ס שלנו, אלא סבירא ליה דחכמים נמי מפרשי ל'ובשכבך' דקרא כרבי אליעזר, דהיינו כל זמן שבני אדם עוסקים לילך ולשכב, אלא שלרבי אליעזר אין עסק זה נמשך אלא עד אשמורה הראשונה, ולחכמים עד חצות, ועד אותו שעה קרינן ביה "ובשכבך" ומכאן ואילך עבר זמן קריאת שמע מן התורה ... אף על גב דלרבן גמליאל אחר חצות עדיין זמן קריאת שמע הוא, כיון דרבנן פליגי עליה וסבירא ליה דאחר חצות אינו זמן קריאת שמע ואין צריך לקרוא, הוה ליה למעבד עובדא כוותיהו לקולא, דאינס צריכים לקרות אחר חצות, ואמאי אמר לבניו "אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרוא?"

כלומר, לפי חכמים עבר הזמן. אם כך, אין טעם לחייב אותם לקרוא. רבן גמליאל מחמיר על בניו, ואינו מקל עליהם. כשהוא מורה להם לקרוא, הוא מטיל עליהם חובה שלפי חכמים איננה קיימת. זו הקושיה!

בירושלמי מתרצים שני תירוצים – א. גם לפי חכמים, אין רע בשינון פסוקים. ב. במקרה זה אין דרך לקיים את דברי חכמים. במקרים האחרים השאלה הייתה אם לעבור על דברי חכמים. בזה התנאים יישרו קו והחמירו כמותם. במקרה של קריאת שמע, שכחו לומר קריאת שמע עד חצות. כעת אין דרך להחמיר כחכמים. אין דרך לחזור אחורה. לכן רבן גמליאל הורה להם לסמוך על שיטתו ולקרוא.

ממסקנת הירושלמי, השאגת אריה מכריע שהירושלמי חזרו בהם משני הדברים – חכמים סוברים שמדין תורה אפשר לקרוא קריאת שמע עד עלות השחר, ובדיעבד אם לא עמד בתקנה, ולא קרא עד חצות, מודים לרבן גמליאל שבדיעבד יקרא אחרי –

שו"ת שאגת אריה (ישנות) סימן ד

הדר משני: תמן היו יכולין לקיים דברי חכמים ברם הכא כבר עבר חצות כו'. כלומר: דוודאי אם היה אדם בא קודם חצות ושואל את רבן גמליאל אם יקרא קריאת שמע קודם חצות לכתחילה כרבנן, או הרשות בידו להמתין מלקרות עד קודם שיעלה עמוד השחר, כמו דסבירא ליה לרבן גמליאל, ודאי לא עבד עובדא כוותיה, והיה מורה כדברי חכמים לקרות לכתחילה קודם חצות, אלא מפני שכבר עבר חצות כששאלו אותו בניו ולא היה יכול לקיים דברי חכמים. שמע מינה דאפילו לרבנן רשאין וחייבין לקרות אחר חצות. דאם לא כן, אמאי אמר להם: אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות, כיון דלרבנן אין רשאי לקרות אחר חצות, לא הוה ליה למיעבד עובדא כוותיה, כיון דהיה יכול לקיים דברי חכמים. ועל כרחך הא דאמרי רבנן "עד חצות" אינו אלא לכתחילה

❖ הרחבות – ראיות ר"ת

במשנה נאמר שאפשר לקרוא קריאת שמע לפני הנץ החמה –

משנה מסכת ברכות פרק א משנה ב

מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן רבי אליעזר אומר בין תכלת לכרת

אך בפרק ג במסכת יומא מסופר על תרומות ייחודיות שונות שנתרמו למקדש. ביניהם תרומותיה של הלני המלכה –

משנה מסכת יומא פרק ג משנה י

הילני (אמו של מונבז) עשתה נברשת של זהב על פתחו של היכל, ואף היא עשתה טבלא של זהב שפרשת סוטה כתובה עליה

מהי מטרת הנברשת? הגמרא מביאה ברייתא העונה על שאלה זו –

תלמוד בבלי מסכת יומא דף לז עמוד ב

תנא: בשעה שהחמה זורחת ניצוצות יוצאין ממנה, והכל יודעין שהגיע זמן קריאת שמע. מיתבי: הקורא את שמע שחרית עם אנשי משמר ואנשי מעמד – לא יצא, מפני שאנשי משמר משכימין ואנשי מעמד מאחרים. – אמר אביי: לשאר עמא דבירושלים

רש"י מסכת יומא דף לז עמוד ב

ניצוצות – זהרורית, שהחמה זורחת מן המזרח ונוטה על פתח ההיכל שהוא לצד מערבי. שהגיע זמן קריאת שמע – כדתניא (ברכות כו, א), מצותה עם הנץ החמה. שאנשי משמר – שהכהנים שהעבודה מוטלת עליהם מקדימין לקרותה קודם היום – שמא תמשך עליהן העבודה וימנעו לקרות. ואנשי מעמד – ישראל העומדים בשליחות הצבור על הקרבן, שנאמר (במדבר כח) תשמרו להקריב לי מצוה שיהיו משמרים ועומדים על קרבנם, הכי דריש ליה בספרי ובמסכת תענית (כו, א). מאחרין – לקרות עד כלות עבודת התמיד. לשאר עמא – הבאים בעזרה, הוא סימן להודיע זמן קריאת שמע כלומר, הכהנים שעבדו התפללו לפני הזמן. אנשי המעמד היו מאחרים את קריאת שמע. ויתר האנשים בסביבה היו צריכים לדעת מתי הנץ החמה, בכדי לדעת מתי לקרוא קריאת שמע. ר"ת מוכיח מזה שזמן קריאת שמע הוא עם הנץ החמה –

תוספות מסכת יומא דף לז עמוד ב

רבינו תם פירש דזמן קריאת שמע הוי אחר הנץ החמה, כמתניתין דהכא ... והוותיקין היו ממהרין שלא כדין קודם הנץ החמה בשביל חובת התפילה, כדי לסמוך גאולה לתפילה שתהא עם שמש ר"י חולק עליו –

תוספות מסכת יומא דף לז עמוד ב

אומר ר"י דוותיקין נמי מודו דזמנה עד ג' שעות אף על פי שהיו ממהרין לקרותה עם הנץ החמה בשיעור הבא נעמיק בהלכה זו של הותיקין. לצורך הסוגיה שלנו, נסתפק בהגדרה הבאה – לפי ר"ת, זמן קריאת שמע מתחיל בהנץ החמה, זהו הזמן הנכון לקרוא, עד שלוש שעות. ברם, יש היתר לקרוא קודם לכן, בשל מעלת הותיקין. לפי ר"י, זמן קריאת שמע הוא מ'שיכיר' עד שלוש שעות. הצורך לדעת מתי הנץ החמה נועד לאפשר לותיקין לדעת מתי ראוי לקרוא.

❖ האם ה"תרת דסתר"י של הרא"ש הוא מעלות השחר עד 'משיכיר', או עד הנץ החמה?

הרא"ש אומר שאמנם אפשר לקרוא קריאת שמע של ערבית אחרי עלות השחר, אם נאנס ולא קרא קודם לכן, וכן מותר לקרוא קריאת שמע של שחרית מעלות השחר, אך אסור לקרוא את שניהם באותו הבוקר באותו מסגרת זמן. מסביר המנחת כהן –

מנחת כהן ספר מבוא השמש שער א פרק יד

נראה לי שזה שאסור לאדם אחד לקרוא של ערבית ושל שחרית לאחר שעלה עמוד השחר אפילו בשעת הדחק, היינו לקרוא שתיהן מיד לאחר שעלה עמוד השחר קודם שיגיע זמן קריאת שמע של שחרית, או לקרוא שתיהן אחר שהגיע זמנה קודם הנץ החמה. אבל אם נאנס ולא קרא של ערבית, ומיד בעלות השחר, קודם שיגיע זמן קריאה של יום קראה כדי לצאת בשל לילה, מותר לקרוא קריאת שמע פעם אחרת, לאחר שהגיע זמנה, כדי לצאת בשל יום, ואפילו לכתחילה, ואף שקורא שתיהם קודם הנץ החמה, ולא אמרינן שזה אסור משום שמאחר שעשה קודם הנץ החמה לילה אי אפשר לחזור ולעשותו יום, כיוון שקרא אחת קודם שהגיע זמן קריאה של יום ואחת לאחר שהגיע זמנה המנחת כהן אומר ש'משיכיר' יכול להוות נקודת מפנה בזמני היום. ניתן לקרוא קריאת שמע של ערב קודם לו, וקריאת שמע של שחר מיד לאחריו, ואין בכך "תרת דסתר"י שהרא"ש מתייחס אליו. בעל הטורים, בנו של הרא"ש, חיבר קיצור לפסקי אביו. בקיצורו של הטור נשמע אחרת –

קיצור פסקי הרא"ש מסכת ברכות פרק א סימן ט

מי שנאנס ולא היה יכול לקרות בלילה וגם צריך להחזיק בדרך לא יקרא של ערבית ושל שחרית מיד אחר שיעלה עמוד השחר, אלא ימתין בשל שחרית לאחר הנץ החמה
לאור זאת האליה רבה חולק על המנחת כהן –

אליה רבה סימן נח אות ט

לא משמע הכי בהרא"ש, אלא דלעניין זה חשבינן מעמוד השחר עד הנץ זמן אחד, וכן מסתבר, כיוון דבדיעבד יוצא בשל שחרית מיד אחר עלות השחר ובשל ערבית עד הנץ החמה, אי אפשר להתחלק לאדם אחד בפעם אחת חצי יום וחצי לילה ודו"ק, כמו דאי אפשר לחלק הזמן מעלות השחר עד זמן משיראה חבירו ודו"ק

המנחת כהן אומר שאין תרתי דסתרי מכיוון שההלכה מזהה את הזמן "משיכיר" כנקודת מעבר לזמן של "ובקומך".

האליה רבה חולק על כך, מפני שהזמן "משיכיר" אינו משמעותי מבחינת הגדרת המעבר מלילה ליום. (לכאורה דברי האליה רבה מתחברים במידת מה לשיטת ר"ת. ר"ת סובר שלכתחילה אסור לקרוא קריאת שמע לפני הנץ החמה. האליה רבה אומר שאם קרא קריאת שמע של ערבית אחרי עלות השחר, ודאי שאסור לקרוא קריאת שמע של שחרית עד הנץ החמה).